

Səadət MUSTAFAYEVA

AMEA Folklor İnstitutunun

Klassik folklor şöbəsinin

böyük elmi işçisi

e-mail: seadet.mustafayeva@rambler.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2024.2.130>

**ZƏNGİLƏN BÖLGƏSİNDƏN TOPLANMIŞ ATALAR SÖZÜ VƏ
MƏSƏLLƏRİN MÜQAYİSƏLİ ARAŞDIRILMASI**

Xülasə

Doğma Azərbaycanımızın dilbər guşələrindən olan qədim Zəngilan şəhəri Şərqi Zəngəzurun ən məşhur bölgələrindəndir. Həmin ərazidə istər elmi-potensial, istərsə də yaradıcılıq baxımından Zəngilan şəhəri öncüllük təşkil edir.

Zəngilanın özünəməxsus xalq yaradıcılığı Azərbaycanın şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim qatlarına gedib çıxır. Bəşəriyyətin ilkin yaradıcılıq dövrünə təsadüf edən əmək nəğmələri, atalar sözü və məsəllər, laylalar və təbiət qüvvələrinə qarşı yaranan qorxunc nağıllar Zəngilan bölgəsində geniş yayılmışdır. Təsadüfi deyil ki, vaxtilə nəşr edilmiş bir neçə kitabda Zəngilan əhalisindən toplanan folklor örnəklərinə rast gəlinir. Lakin bu məqalədə tədqiqatə cəlb edilmiş Zəngilan bölgəsindən toplanmış atalar sözü və məsəllərə qeyd etdiyimiz kitablardan heç birində təsadüf etmək mümkün deyil.

Açar sözlər: Azərbaycan, Şərqi Zəngəzur, Zəngilan, atalar sözü və məsəllər.

Seadet MUSTAFAYEVA

**COMPARATIVE STUDY OF PROVERBS AND SAYINGS
COLLECTED IN THE ZANGILAN REGION**

Summary

One of the charming corners of our native Azerbaijan, the ancient city of Zangilan, is one of the most famous regions of Eastern Zangezur. The city of Zangilan occupies a leading position in this area, both in terms of scientific potential and from a creative point of view.

The peculiar folk art of Zangilan goes back to the most ancient layers of the oral folk literature of Azerbaijan. In the Zangilan region, labor songs, proverbs and sayings, lullabies and scary tales are widespread, associated with the forces of nature, which occurred in the initial period of human creativity. However, the proverbs and sayings collected from the Zangilan region involved in the study in this article cannot be found in any of the books we mentioned.

Key words: Azerbaijan, Eastern Zangezur, Zangilan, proverbs and sayings

Ceadət МУСТАФАЕВА

**СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОСЛОВИЦ И
ПОГОВОРОК, СОБРАННЫХ В ЗАНГИЛАНСКОМ РАЙОНЕ**

Резюме

Один из очаровательных уголков нашего родного Азербайджана древний город Зангилян, является одним из самых известных регионов Восточного Зангезура. Город Зангилян занимает ведущее место в этой области, как по научному потенциалу, так и с творческой точки зрения.

Своеобразное народное творчество Зангиляна восходит к древнейшим пластам устной народной литературы Азербайджана. В зангилянском регионе широко распространены трудовые песни, пословицы и поговорки, колыбельные и страшные сказки, связанные с силами природы, которые пришлись на начальный период творчества человечества. Однако пословицы и поговорки собранные из зангилянского региона, которые привлечены к исследованию в этой статье, невозможно найти ни в одной из упомянутых нами книг.

Ключевые слова: *Азербайджан, Восточный Зангезур, Зангилян, пословицы и поговорки*

Coğrafi mövqeyinə görə Şərqi Zəngəzurun hüduqlarında mövqe tutan qədim Zəngilan şəhəri zəngin folklor ənənəsi olması baxımından Azərbaycanın say-seçmə bölgələrindəndir. Qədim Zəngəzur mahalının bölgələrindən biri kimi Zəngilan şəhəri bol sərvətləri ilə bərabər həm də özündə Azərbaycanın keçmişini yaşadan folklor nümunələri ilə də zəngindir. Biz bu gün Zəngilan folklorunun bilavasitə atalar sözlərinə müraciət edəcəyik. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Zəngilan folklorunun bir qolu olan atalar sözlərinin variantlarına Azərbaycanın digər bölgələrində də təsadüf etmək olur. Lakin bu atalar sözləri semantikasına görə bir-birinə bənzəsələr də leksik baxımından xüsusilə fərqlənirlər. Sanki Zəngilan atalar sözləri özündə Azərbaycan dilinin ilkin variantlarını ehtiva edir. Bu atalar sözlərini mənasına görə bir neçə qrupa ayırmaq olar: Məsələn, ailə-məişət qayğılarını özündə əks etdirən atalar sözləri, əməklə bağlı atalar sözləri. Bu qəbildən olan atalar sözləri bəzən deyiləncə bir-birinə bənzəsələr də, aralarındakı məna fərqi çox asanlıqla başa düşmək olur. Atalar sözləri yığcam və lakonik olduğu üçün daha tez populyarlaşır və daha geniş arealda yayılmağa başlayır. Atalar sözlərini şifahi xalq ədəbiyyatının janrlarından fərqləndirən bu xüsusiyyətləri ilə yanaşı, həm də onların insan yaddaşında tez oturması, ünsiyyətdə olarkən fikrini daha açıq anlatmaq üçün istifadə etmək xüsusiyyətlərini də unutmamalıyıq. Bu janrın insan həyatında xüsusi rolu var. Çünki atalar sözləri ilə saatlarla izahına ehtiyacı olan fikirlərimizi qısa zamanda ətrafa çatdırmaqla bilirik. Biz beynimizin daha işlək olması üçün bu sözlərdən nə qədər istifadə etsək, o qədər faydalanmış olarıq. Demək olar ki, Zəngilan bölgəsində atalar sözləri digər janrlardan daha çox yayılmışdır. Heç də gizli deyil ki, texnikanın inkişafı, əsrimizin internet əsri olması folklorun bir çox janrlarının

passivləşməsinə səbəb olur. Lakin atalar sözləri yaşadığımız bu dövrdə də lətifələr kimi inkişafdan dayanmamışdır. Əksinə, hazırkı dövrdə qısa, yığcam və lakonik danışığa tələbat böyüdüyü üçün atalar sözləri daha da populyarlaşır. Məhz bu baxımdan bizə elə gəlir ki, şifahi xalq ədəbiyyatı ətrafında araşdırmalar apararkən bu günün tələblərini nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Buna görə də atalar sözlərini tapmaq, toplamaq, nəşr etdirmək daha vacibdir. Elə bu səbəbdən də düşünürük ki, bu toplamanın qələmə alınması bu gün üçün faydalıdır. Qeyd etdiyimiz kimi bir atalar sözünün bir neçə variantı olur. Mövzumuz atalar sözü olduğuna görə biz araşdırmamızı, hazırda, bu sahəyə yönəlmişik. Sözsüz ki, kiçik bir kontekstdə geniş araşdırma aparmaq qeyri-mümkündür. Burada yalnız bir çox sahələrin adını çəkə bilərik. Atalar sözlərinə qədim dastanlarımızdan, nağıllarımızdan üzü bəri, bir sözlə şifahi xalq ədəbiyyatının istər epik, istərsə də lirik növlərində mütəmadi rast gəlinir və həmçinin, həm klassik, həm də müasir yazılı ədəbiyyatımızda da bu janrdan geniş istifadə olunur.

Şifahi xalq ədəbiyyatının digər növlərindən fərqli olaraq atalar sözləri və zərbi-məsəllər xarakterinə görə ümumişlək olurlar. Onlar müəyyən kontekst daxilində iki və ya bir neçə nəfər arasında gedən söhbətin, mülahizə və mübahisələrin aydınlaşmasına kömək edir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi atalar sözləri və zərbi-məsəlləri məzmununa görə bir neçə qrupa bölmək olar. Zəngilandan topladığımız atalar sözləri və zərbi-məsəllər bu qəbildən olduğu üçün həmin üsulu onlara da tətbiq etmək olar. Məsələn, uğursuz ticarəti əks etdirən: “Aldım qoz, satdım qoz, mənə qaldı saxşaxı”, “Yumurtdamadı, falını niyə içdi?”. “Hesabı pak olanın üzü ağ olar”, “Hesab var dinarla, bəxşiş var xalvarla”, “Urvası bizdən olmasa, xamırınız küt olar gedər” atalar sözləri ticarətdə halallığa, “Saqqaldan oğurlayıb bığa qatıb” atalar sözü isə haramlığa işarədir. “Xeyir söyləməzə dedilər: Xeyir söylə, gəlləm, sənə don gətirəm. Dedi: Bəlkə getdin, gəlmədin, indidən ver” atalar sözü ticarətdə nağdlaşmanı önə çəkir. “Söz verər, bez verməz” atalar sözü xəsisliyi xarakterizə edir. “Xırmanın sonu dərvişindir” atalar sözü pay bölgüsünə şamil olunur.

Ağsaqqal nəsihətlərini özündə əks etdirən nəsihətamiz atalar sözləri var ki, bunlardan, “Cins cinsə çəkər”, “Ədəbi kimdən öyrəndin?: – Biedəbdən”. “Saç səfadən, dırnaq cəfadən uzanır”. Bildiyimiz kimi saç və dırnağın uzanması el arasında mifik varlıqlarla əlaqələndirildiyi üçün bu atalar sözündə onların uzanmasının gerçək səbəbləri göstərilməklə həmin mifik fikirlər inkar olunur. “Sonradan gələn buyuz qulağı keçdi”, “Allah məni sonrakı eybimdən qorusun” misalı ilə mənasına görə səsləşir. “Nə altda unсан, nə üstə köpük”, “Nə yırtığa yamaqsan, nə də coraba yumaq” atalar sözünün yayılmış variantı kimi heç bir işə yaramayan insan haqqında deyilir. “Nanəcibdən ağa olmaz, təkədən qoç”, “Ot kökü üstə bitər” misalının bir qədər genişlənmiş və dəyişilmiş variantıdır. “Güvəc yumalanar, qapağını tapar”, məşhur “Su axar çuxurunu tapar” misalının yerli variantıdır. “Kosaya hərə bir tük versə, kosa da saqqallı olar” atalar sözünün hikməti varlıların kasıblara yardım etməsinə çağırışdır. “İtin duası qəbul olsaydı, göydən ət yağardı”, “Baxmaqla öyrənmək olsaydı tula qəssab olardı” atalar sözləri leksik baxımdan fərqli olsalar

da semantik cəhətdən eyniyyət təşkil edirlər. “İt nədi ki, yunu da nə ola” istənilən bir əşyanın keyfiyyətinə dəlalət edən misalı anlamına gəlir. “Dost mindirsə azdır, düşmən bir isə çoxdur” dostun çoxluğunun insana bəla gətirmədiyi halda düşmənin az olmasının belə insanı bəlaya düşər etməsinə işarədir. “Xeyrat halvasından qarın doymaz”, digər variantı “Halva-halva deməklə ağız şirin olmaz”. Bu atalar sözlərini “İşləməyən dişləməz” atalar sözü altında ümumiləşdirmək daha düzgün olar. “Yeriməmişdən yürümək olmaz” atalar sözündə işin rəvan və ardıcıl görülməsi tövsiyə edilir. “Övlad tapılar, ata-ana tapılmaz”, “Ailəsinin qədrini bilməyən el-obasının da qədrini bilməz”, “Oğlan süfrə açmağı atadan öyrənər, qız anadan öyrənər paltar biçməyi”, “Tısbağaya xanası, hər kəsə öz balası”, “Ailə xoşbəxtliyin açarıdır. Ər arvadın tacıdır”, “Ananın keçdiyi körpüdən qızı da keçər”, “Anası çıxan ağacı balası budaq-budaq gəzər”, “Oğul meyvədir, ata bağban”, “Ananın ərköyün oğlu hambal olar”, “Övlad bir turş almaya bənzər, yeyənin diş qamaşar, yeməyinin könlü istər”, “Ərə getmək asandır, ər libası biçmək çətin”, “Dünyanı sel aparsa, oğlumun topuğuna çıxmaz”, “Oğlandı – oxdur, hər evdə yoxdur”, “Taqırsıkar oldu lələ, saqqalı verdi ələ”. “Qurd dumanlıq sevər” mahir oğrulara şamil edilir. Digər atalar sözləri də var ki, onlar müəyyən məqamlarda istifadə olunur. Məsələn, “Ceyranı qovan çiçəyə batar, donuzu qovan palçığa”. Burada yaxşı ilə pis müqayisə edilir. “Tərə yeyən də yaza çıxar, kərə yeyən də” bu atalar sözlərində isə varlıyla kasıbın bir nöqtədə kəsişməsinə işarə olunur. “Yaram avand olsa, təbibim qarşıya gələr”, “Cücə ağgünlü olsaydı, toyuq əmcəkli olardı”, “Sevmirəm mənə sevməyeni, şah ola, şahbaz ola”, “El hara, sən də ora” bu atalar sözlərində məqsəd aydın olduğu üçün izaha ehtiyac yoxdur. “Hürmə olar, hər daşdan dürmü olar? İgiddə qeyrət olmasa, məclisdə termi olar” bu atalar sözü çox qədim olduğuna görə izah etməkdə çətinlik çəkirik. “Doxsan, bu həyatda yoxsan” insan ömrü üçün namünasib bir atalar sözüdür.

Azərbaycan atalar sözlərinin bir qolu da zərb-məsəllər və xalq deyimləridir. Bunları atalar sözlərindən fərqləndirən cəhət həcmcə daha qısa və mənaca o qədər də dərin olmamasıdır. Biz Zəngilandan atalar sözləri ilə bərabər belə deyimlər də toplaya bildik. Onlara misal olaraq aşağıdakı deyimləri qeyd edə bilərik: “Cücə anasından süd görməyib”, “İlana zəhər verən kərtənkələdi”, “Doğru sözdə boynum qıldan nazikdir”, “Evi tikilmiş al, arvadı bişmiş”, mənası “Bacarıqlı qadınla evlənilib hər işini mükəmməl gör” deməkdir. “Şaftalı tabağı olma”, shaftalı uzunömürlü ağac olmadığı üçün barını da çox saxlamaq mümkün deyil. Ona görə də deyirlər ki, shaftalı tabağı olma. Yəni shaftalı kimi tez korlanıb qiymətsiz olarsan. Bu atalar sözünün də mənası “Şaftalıdan bağ olmaz” deməkdir. “Fısqırıqla gələn köynəyin xeyri olmaz”, “Əl işlər, baş buyurar”, “Heç kəsin çörəyi heç kəsin qarında qalmaz”, “Hər şirin üçün bir acını dadmalı”, “Tənbəl deyər: Bu gün oynaram, sabah oxuyaram. Səyli (səy göstərən, elm oxuyan) deyər: Bu gün oxuyaram, sabah oynaram”, “Sınıq qolun nə çəkdiyini qolu sınıan bilər”, Yəni eyni dərddə düşər olanlar bir-birini daha tez anırlar. “Ölü ilə ölmək olmaz” əzizini itirən insanlara təsəlli məqsədilə işlədilir. “Hər çalğıya oynamazlar” atalar sözü insanın özünə

